

אמונת חכמים = כפירת טפשים!?

זכי וינגרין*

לבקר את התנ"ך

בפירוש המשניות לרמב"ם, בפירושו למשנה הראשונה בפרק העשירי של מסכת סנהדרין (המכונה פרק 'חלק'), מונה הרמב"ם את שלושה-עשר עיקרי האמונה. ובין השאר הוא כותב שם:

והיסוד השמיני הוא תורה מן השמים. והוא, שנאמין שכל התורה הזו הנמצאת בידינו היום הזה היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה, כלומר שהגיעה עליו כולה מאת ה'...

רמב"ם על סנהדרין, י, א

אמונת תורה מן השמים, כפי שחוזר הרמב"ם על דברי המשנה בה הוא דן, היא תנאי הכרחי לזכייה בחלק לעולם הבא.¹ תנועת ביקורת המקרא שהחלה במאה ה-19 איימה וממשיכה לאיים על אמונה זו. לצד עקבות של "עורכים שונים" ובעיות לשוניות, הספק בתיאורי המקרא (הן מבחינה היסטורית והן מבחינה מדעית) כנראה יגרמו, ע"פ משנה זו, להתפקדותם של רבים ממקום מושבם העתידי בעולם הבא.

אולם ישנם מכשלות קטנות וישנן גדולות יותר. אחד הקשיים הגדולים נמצא בקטע באמצע ספר בראשית, רשימת המלכים שמלכו באדום "לפני מלך מלך בישראל":

וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֲדָוִם לִפְנֵי מֶלֶךְ מֶלֶךְ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיְמָלֶךְ בְּאֲדָוִם בֶּלַע בֶּן בְּעֹזֵר וְשֵׁם עִירוֹ הִנְהָבָה. וַיָּמָת בֶּלַע וַיְמָלֶךְ תַּחֲתָיו יוֹבָב בֶּן זֶרַח מִבְּצָרָה.² וַיָּמָת יוֹבָב וַיְמָלֶךְ תַּחֲתָיו חֲשָׁם מֵאֶרֶץ הַתִּימָנִי. וַיָּמָת חֲשָׁם וַיְמָלֶךְ תַּחֲתָיו הֶדֶד בֶּן בְּדִד הַמִּכָּה אֶת מֶדֶן בְּשָׂדֶה מוֹאָב וְשֵׁם עִירוֹ צוֹיִת. וַיָּמָת הֶדֶד וַיְמָלֶךְ

* הרבה מהרעיונות למאמר שלפניך, הועלו והתפתחו בשיעוריו של פרופ' חננאל מאק ושיחות פרטיות לאחר מכן.

1 ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר... ואין תורה מן השמים...

2 היו פרשנים מוקדמים שהציעו ש"בצרה" היא אמו של יובב בן זרח – אפשרות שפותחת אופציות פרשניות מרתקות, אך אכמ"ל.

תַּחֲתֵּי שְׁמֶלֶה מִמְּשָׁרְקָה. וַיָּמָת שְׁמֶלֶה וַיִּמְלֶךְ תַּחֲתֵּי שְׁאוּל מֶרְחֹבוֹת הַנֶּהָר. וַיָּמָת
שְׁאוּל וַיִּמְלֶךְ תַּחֲתֵּי בַעַל חֲנָן בֶּן עֲכָבוֹר. וַיָּמָת בַּעַל חֲנָן בֶּן עֲכָבוֹר וַיִּמְלֶךְ תַּחֲתֵּי
הָדָר וְשֵׁם עִירוֹ פְּעוֹ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהִיטָבָאֵל בֵּת מִטְרָד בֵּת מִי זָהָב.

בראשית לו, לא-לט

הרשימה מופיעה כחצי-סיומת לפרשה ארוכה שמביאה את העץ המשפחתי (המורחב) של עשו. הסיבות לקושי ברורות – הרשימה, ככל ספר בראשית, לא מוצגת בתור חזון או נבואה, אלא בתור רישום העבר.³ בהנחה שההבנה של הקורא הממוצע, לפיה המלך בישראל הוא שאול, הרי שבפרשיה זו קיימת חריגה מהמתכון הרגיל של הספר (מעבר מדיבור על עבר-הווה לדיבור על העתיד).⁴ ואולם הניסוח עצמו משונה – משום שאף-על-פי שמדובר לכאורה בתיאור עתידי (מתישהו לפני שימלוך מלך בישראל) הטקסט מציג את עצמו בתור תיאור עבר – "אשר מלכו בארץ אדום..."

כהערת אגב, רצוי לציין שלרשימה זו מקבילה כמעט מדויקת בדברי הימים (א, א, מג-נא)⁵ ושם ההקשר של הרשימה מובן יותר – שושלת היוחסין הישראלית (יעקב ואילך) משמשת כרקע למלכות בית דוד, ולכן יש עניין שגם מלכות אדום תוזכר כחלק משושלת היוחסין שלה.

הסברים והצעות

מדברי רש"י על קטע זה (בבראשית ובדברי הימים גם יחד),⁶ הנסמך על דברי המדרש (בבראשית רבה), קשה להבין במדויק מהו פירושו אך נראה שרש"י תומך בדעה שמלכים אלו מלכו לפני דוד – מאידך, הוא איננו נותן הסבר לאופן הכתיבה, האם מדובר בנבואה או בדבר אחר.

3 גם אם דבר זה כרוך ביכולת נבואית מסויימת. כמובן, שמעבר לתיאור העבר ישנם מספר תיאורים שמתייחסים להווה, למשל "על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה" (בראשית כו, לג), "על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה... עד היום הזה" (שם לב, לג) – אולם אלו תיאורים שמתייחסים להווה של המספר ולכן גם בשבילים אין צורך בכשרון מטאפיזי אלא בידע כללי.

4 גם אם זה נעשה בניסוח של עבר.

5 ההבדלים המשמעותיים (אולני) היחידים נמצאים בהצגת המלך האחרון –

בבראשית: "וַיָּמָת בַּעַל חֲנָן בֶּן עֲכָבוֹר וַיִּמְלֶךְ תַּחֲתֵּי הָדָר וְשֵׁם עִירוֹ פְּעוֹ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהִיטָבָאֵל בֵּת מִטְרָד בֵּת מִי זָהָב." וְהָבִי.

ובדבה"י: "וַיָּמָת בַּעַל חֲנָן וַיִּמְלֶךְ תַּחֲתֵּי הָדָר וְשֵׁם עִירוֹ פְּעוֹ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהִיטָבָאֵל בֵּת מִטְרָד בֵּת מִי זָהָב. וַיָּמָת הָדָד."

6 על בראשית לו, לא; על דה"י א א, מג.

הרשב"ם⁷ נסמך על ספר 'יוסיפון' ומציין שעשרות מלכים מלכו באדום לפני "מלוך מלך בישראל". לכן, הוא מציע לפרש ש"כל שרי עם ועם קורא מלך" – כלומר, הכינוי 'מלך' מתאים, לא רק למי שעונה על קטגוריות מלכותיות, אלא לכל מי שמשמש כמנהיג העם. בכך נותן רשב"ם לגיטימציה לפירושו והיא, שהמילים "לפני מלוך מלך בישראל" מדברות במשה. הרשב"ם שנוטה לפשט את הכתובים מציג פה פרשנות לפיה קטע זה איננו מתאפיין בסגנון שונה משאר הספר, ואף הוא מדבר על העבר (כלומר, ההתרחשות לפני כתיבת התורה, לפני משה).

ראב"ע⁸, בן דורו של הרשב"ם, מפרש כמותו אך נותן טעם אחר לדבריו: "והאמת שפירוש לפני מלך מלך על משה מלך ישראל, וכן כתוב ויהי בישורון מלך". כמו כן, הוא כותב ש"יש אומרים כי בדרך נבואה נכתבה זאת הפרשה" כשהוא רומז כנראה לדברי רש"י או אחרים המפרשים כמותו.

הרמב"ן מפרש בדרך דומה לזו של רש"י (ביתר בהירות), שהמלך המדובר הוא שאול או דוד. אך הוא מדגיש את היצמדותו לפשט ומציע שאולי מלכים אלו מלכו הרבה לפני "מלוך מלך בישראל", ואף לפני ימי משה.

במילים אחרות, עולה שלפחות שלשה מפרשני המקרא המקובלים (רשב"ם, ראב"ע, רמב"ן) הסבירו שרשימה זו שנכתבה ע"י משה, נכתבה בהתייחסות לעבר – בהתאם לאופי של ספר בראשית. מדברי האבן-עזרא ניתן להבין שישנה אופציה שניה, פחות ריאליסטית, שהפרשה נכתבה בנבואה.⁹

בני הבקר

בנוסף לפרשנות שמציע ראב"ע, ולצד הפרשנות המקובלת (שייחסתי למעלה לרש"י) אותה מזכיר ראב"ע בהערת אגב, מביא ר' אברהם פירוש שלישי, של אחד המכונה יצחקי.

כידוע, אחת מתכונותיו הידועות של ראב"ע נמצאת בלשונו החדה והתקיפה כשהוא יוצא נגד פרשנים שפירשו באופן שלא מצא חן בעיניו. שניים מאלו שזכו

7 על בראשית לו, לא.

8 על בראשית לו, לא.

9 כאן מתחדד ההבדל בין הגדרות שונות של פשט: לכאורה, המשמעות של המילה, מצביעה על בחירה בדרך הפירוש הקרובה ביותר למשמעות המילים הבסיסית ואילו האופן שבו נהגו שלשת פרשנים אלו היה לפרש באופן הקרוב ביותר לשכל המדעי-הישר. שכן, משמעות המילה "לפני" היא בדרך כלל, "לפני בקירוב", ופירוש המילים "מלך בישראל" הוא בדרך כלל, "שאול" או "דוד". שתי אפשרויות הפירוש (זו שמפרשת "לפני" = הרבה לפני" וזו שמציעה, "מלך בישראל" = משה") רחוקות מההבנה הראשונית אך מקילות על מעקף מכשולים חוץ-מקראיים (וחוסר הנוחות בטענה שמדובר בנבואה).

לקיתונות של ביקורת ובוז כבדרך קבע, היו שני הפרשנים הקראיים: בן זוטא (או: בן זיטא) ובן אפרים. על המילים "ועיני לאה רכות"¹⁰, אומר ראב"ע:

...ובן אפרים אמר שהוא חסר אל"ף, וטעמו ארוכות, והוא היה חסר אל"ף.

ולפי שהשווה את בן אפרים לבן הבקר, לא נמנע מלעשות זאת גם לבן זוטא:¹¹

וכי יגף – אמר בן זוטא, כי 'רעהו' תואר לשור. ולא ראה, כי 'שור איש' סמוך הוא, וכן הוא: 'שור רעהו'. ואין לשור ריע רק בן זוטא לבדו.

'ירידות' אלו ואחרות לא אמורות להפתיע אף אחד, משום שהאבן עזרא עצמו כבר התריע על כך בהקדמתו לפירוש התורה ורמז שם למטרותיו. הוא מציין את "חמש הדרכים" שבהן הולכים מפרשי התורה, וכשהוא מגיע לדרך השנייה, הוא אומר כך:

השנית דרך הצדוקים. המכחישים דברי המעתיקים, שהיו כלם צדיקים... כאשר עשה בנימין, שהיה משמיל גם מימין, כי לא היה בדברי הקדמונים מאמין. וככה יקרה לכל מין. הוא הראנו מערומו מבלי כסות... וככה עשה ענן, ימחה שמו כענן... והלא תכסמו בוש... ולא די לאלה חסרי התבונה, שאין בהם אמונה, עד שיוציאו המלה מהתכונה, כי דקדוק הלשון לא ידעוהו, גם בארצם לא שמעוהו, כאשר עשה בן זוטא, שבכל פרושו יחטא, שפירש "ולא תעלה במעלות" מגזרת מעל. והמ"ם שורש כנו"ן נעל. ולשון רבים: "ונעלות בלות". ואילו היה כמוהו במעלות היה במעלות. רק היא כמו "ומעלות שבע". והנה רצה בן זוטא לעלות במעלות החכמה בהבליו. ונגלה ערותו עליו.¹²

מהביל

אולם, ישנו פרשן מקרא נוסף שראב"ע מרבה לתקוף והוא אותו יצחקי¹³ שהוזכר לעיל. וכשם שהשווה ראב"ע את הקראים להולכי על ארבע כך הצמיד גם לשמו של היצחקי

10 אבן עזרא על בראשית כט, יז.

11 אבן עזרא על שמות כא, לה.

12 הקדמת ראב"ע לפירושו על התורה – 'שיטה אחרת'. שתי מסורות (נוסחים/גרסות) יש להקדמת האבן עזרא לתורה. בגרסה האחרת יש הפניות נוספות למנהיג הקראים 'ענן' וליהודה הפרסי ואילו ההתייחסות לבן זוטא נשמטת.

13 אליקים כרמולי (תקס"ב-תרל"ה, רב, ביבליוגרף ואספן כתבי יד) שיער ש"יצחקי" הוא ר' יצחק בן שלמה הישראלי הרופא, בן תקופתו של רס"ג (המאה העשירית לספה"ג). הוא פעל בצפון אפריקה בעיקר, בידינו פירוש שלו ל"ספר יצירה" ומספר ספרי רפואה (ששימשו במשך שנים רבות כספרי יסוד באוניברסיטאות רבות

שם גנאי "המהביל",¹⁴ ופעמים שאף הזכירו בתור "המהביל" בסתם,¹⁵ ללא ציון שמו. שם זה, הנסמך על המילה "הבל", משמש כביטוי של לעג לכסילות אותו אדם וטענותיו. כאן, מזכיר ראב"ע¹⁶ גם את פירושו:

ואלה המלכים... ויצחקי אמר בספרו, כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה, ופירש הדורות כרצונו. הכי קרא שמו יצחק, כל השומע יצחק לו, כי אמר כי הדד הוא הדד האדומי, ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס. וחלילה חלילה שהדבר כמו שדבר על ימי יהושפט, וספרו ראוי להשרף. ולמה תמה על שמונה מלכים שמלכו שהם רבים. והנה מלכי ישראל כפלים במספר, ושני אלה המלכים קרובים לשני מלכי ישראל... גם יובב בן זרח איננו איוב כאשר אמר היצחקי המהביל.

למעשה, תוקף ראב"ע ארבע הצעות פרשניות של היצחקי:¹⁷

1. "ויצחקי אמר בספרו, כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה".

2. "כי אמר כי הדד הוא הדד האדומי".

3. "ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס".

4. "גם יובב בן זרח איננו איוב כאשר אמר היצחקי המהביל".

ייתכן שיש להפריד בין ההצעות השונות – משום שהן אינן נוגעות, לפחות בעינינו, לאותו מישור. שכן, הטענות האחרונות (ב-ד), הינן טענות פרשניות שאמנם נראות תמוהות אך מה בכך? הטענה הראשונה שכנגדה יוצא ראב"ע בשצף קצף ("וחלילה חלילה שהדבר כמו שדבר על ימי יהושפט, וספרו ראוי להשרף") נוגעת כבר למישור של אמונות. מאידך, ברור שיש קשר ישיר בין הטענה הראשונה (1) לבאות אחריה¹⁸ –

באירופה) וספרי פילוסופיה שכתב. כמו האבן עזרא, גם הרמב"ם כנראה הביע בו זלזול, וברשימה של הפילוסופים שקדמו לו כינה הרמב"ם את הישראלי "רופא" (ולא פילוסוף – שהיה בזמנו תואר יותר מכובד).

מאז ימיו של כרמולי, יודעי דבר לא טענו נגד תיאוריה זו. וגם אם היא איננה נכונה, אין ספק שלא מדובר ברש"י (המכונה יצחקי בדורות מאוחרים יותר) – והדבר ידוע וברור (ניתן להשוות בין הציטוטים של ראב"ע לפירושי רש"י ולראות שלטענה אין בסיס).

14 השווה: פירושו על איוב מב, טז.

15 בפירושו הקצר לשמות יט, יב; כא, ח.

16 ראב"ע על בראשית לו, לא-לג.

17 לא מן הנמנע שליצחקי היו הצעות פרשניות נוספות על הקטע, אלא שראב"ע לא מספר לנו עליהן.

18 אם נשתמש בפרשנות המחקרית (של אסכולת ביקורת המקרא) בתור דוגמה: גם כאשר הפרשנות נוגעת לעניינים שמפרשת ע"פ קריטריונים מסויימים

וברור שפרשנותו של יצחקי (כפי שנכתבה במקור אליו מתייחס האבן-עזרא) שילבה בין השניים. ובמילים אחרות: גם אם אנו יכולים להפריד בין הטענות – חשוב לשים לב שראב"ע וכנראה גם היצחקי לא יוצרים הפרדה דומה.

כפי שצינתי קודם, בהקדמתו לפירוש התורה מספר לנו ראב"ע על חמש דרכים בפרשנות המקרא. להקדמה זו שני נוסחים, אך ביסודם הם מקבילים ומדברים על חלוקה דומה (ההבדלים הם בסדר ובניסוח), ישנן שתי כתות בעלות פירושים פסולים:

1. "האחת היא דרך חכמי הערלים".¹⁹ על דרך זו אומר ראב"ע, שהיא "דרך חשך ואפלה והיא מחוץ לקו עגולה".²⁰

2. "השנית דרך הצדוקים. המכחישים דברי המעתיקים, שהיו כלם צדיקים".²¹ זוהי דרכם של הקראים.

3. "והשלישית, דרכו בה חכמים ונבונים, והם ראשי הגאונים"²² – זוהי פרשנות רבני המזרח.

4. "הדרך הרביעית, קרובה אל הנקודה, ורדפו אחריה אגודה. זאת דרך החכמים, בארצות יונים ואדומים..."²³

5. הדרך החמישית היא דרכו של הראב"ע בפירושו – דרך הפשט והביאור.

אף על פי שהיצחקי היה כנראה יהודי²⁴ אורתודוקסי (בהגדרות הגמישות של הימים ההם), כינה ראב"ע את אופן פירושו (על פי אחד הניסוחים), "דרך חכמי הערלים". לדברי ראב"ע, עם כל חריפותם, יש לגיטימציה רבה, בעיקר על רקע דברי הרמב"ם איתם פתחתי. ראב"ע מגדיר בתור "דרך חכמי הערלים" כל פרשנות שניגשת לטקסט ללא הנחות מוצא, וגם פרשנותו של היצחקי איננה עומדת במבחן הבסיסי של האמונה, ובאקסיומות, שבעיני ראב"ע אמורות לעמוד לנגד עיניו של הפרשן היהודי לפני שהוא מכיל את פרשנותו על הטקסט.²⁵

19 הקדמת הראב"ע לתורה, "שיטה אחרת".

20 הקדמת הראב"ע לתורה.

21 הקדמת הראב"ע לתורה, "שיטה אחרת".

22 שם. בהקדמת הראב"ע לתורה דרך זו מופיעה ראשונה ואילו "דרך החכמים הערלים" מופיעה שלישית (אלא ששם לא מופיע אותו זיהוי לאומי).

23 הקדמת הראב"ע לתורה.

24 ראה הערה 13.

25 ראב"ע מזהה גם אצל הקראים הנחות מוצא – אלא שהנחותיהם אינן נכונות.

אבל ראב"ע, כפי שניתן לראות, תוקף את הפרשנות של יצחקי בשני מישורים: מבחינה אמונית הוא אומר שספרו ראוי להשרף ומבחינה אינטלקטואלית הוא אומר שיצחקי מדבר שטויות. לכאורה, נראים דברי היצחקי תמוהים: גם אם היינו מניחים ש"הדד בן בדד" המופיע ברשימת מלכי אדום הוא "הדד האדומי", מאיפה הביא את זוג הטענות הנוספות (על מהיטבאל ויובב בן זרח)? ועוד, מהיטבאל הייתה אשת המלך האחרון ברשימה והדד שהוא לכאורה בעלה (שכן אחות תחפנחס נישאה להדד האדומי) הוא המלך הרביעי? וכיצד כל זה מסתדר עם הרכיב ההיסטורי שמופיע בתחילת הפרשה, "לפני מלך בן ישראל"?

אולם ההפתעה, כדרכה, מגיעה מכיוון לא צפוי. רצינות שבטענות היצחקי מתגלה בגלל סוף דבריו ומהטענה המופרכת, "גם יובב בן זרח איננו איוב כאשר אמר היצחקי המהביל". קשה למצוא לדברים אלו יסוד במקורותנו ועדיין מתברר שהדבר אינו מופרך עד היסוד. בתרגום השבעים נכתב ש"יובב בן זרח" הוא "οὗτος ἐστὶν Ἰωβ" (אויטוס אָסְטִין אִיּוֹב = הידוע בשם איוב). גם הספר החיצוני 'דברי איוב'²⁶ מכיר מסורת כזו ופותח במילים "ספר דברי איוב הנקרא יובב".²⁷ האם הגיעו לידי יצחקי הספרים הנ"ל? קשה לשער, אך הדבר משאיר בידינו שתי אפשרויות: האחת, שמקורות אלו (או תולדותיהם)²⁸ הגיעו לידינו. אם אפשרות זו נכונה הרי שיש מקום לשער שגם להסברים האחרים שהציע יש ביסוס. האפשרות השנייה היא, שמקורות אלו לא הגיעו לידינו. פירוש הדבר, שיצחקי הצליח להגיע בעזרת 'מוחו הקודח' בלבד לרעיון זה, שנמצא כבר במקורות ומסורות מוקדמים. בכל מקרה, ברור שעל סמך ממצא זה לא ניתן אלהתייחס לדעתו בתור הבלות ותו לא – האחרונה מעידה על הראשונות מן הראוי יהיה לחזור ולבחון אותם מחדש.

26 נמצא בכרך הראשון של א' כהנא, הספרים החיצוניים, תל אביב 1956, עמ' תקטו-תקלח. לספר 52 פרקים קצרים (ממוצע של כ-8-9 פסוקים לפרק), בהם מתואר בהרחבה ובהגזמה סיפור המסגרת לספר איוב, עם איזושהי מערכה אחת של דיון פסדו-פילוסופי שמקיימים ביניהם איוב והרעים (ואליהוא בתוכם). הספר נחשב לאחד מספרי (סוף?) בית שני המאוחרות. בשלב כלשהו עבר תחת ידיים נוצריות משמשניות, ובכמה מקומות נזכרים ביטויים נוצריים מובהקים (אע"פ שכבר גילאסיוס, האפיפיור מסוף המאה החמישית לספח"נ, הכניס את הספר לרשימת הספרים האסורים לבא בקהל – ראו הקדמת כהנא, שם, עמ' תקטו).

27 דברי איוב א, א. בהמשך מספר איוב שהוא מבני עשו ואשתו השנייה, דינה, היא (כידוע) בת יעקב.

28 קישור זה מופיע במקומות נוספים – תרגומי ארמית ישנים לספר איוב (שייתכן ותרגום השבעים נשען עליהם) ועוד.

תורת ההיגיון

שלש הטענות טעונות ההסבר הן:²⁹

1. "ויצחקי אמר בספרו, כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה".

2. "כי אמר כי הדד הוא הדד האדומי".

3. "ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס".

נתחיל מהשנייה (2):

שמו של 'הדד בן בדד' מתאים לאותו מלך עליו מסופר בימי שלמה, הדד האדומי.³⁰ מאידך גיסא, יש לשים לב שע"פ הכתוב בדברי הימים, גם שמו של "הדר" (הנשוי למהיטבאל בת מטרד בת מי זהב) מתחלף להדד וייתכן שאליו התכוון היצחקי (שוב: הדד=הדד). עוד נחזור לדיון זה בהמשך (אך לעת עתה, ניצמד לאפשרות הראשונה).

על סמך דבריו, נוצרת סתירה עם ההסברים השונים שהצענו למילים, "לפני מלך מלך בישראל". כנראה שהיצחקי מציע כאן אפשרות נוספת: מלכי אדום החלו למלוך לפני שהחלו מלכי ישראל למלוך. בכך יוצר היצחקי הצמדה בין שמונת מלכי אדום ושמונת מלכי ישראל, הקבלה שמופיעה כבר בבראשית רבה:

אמר ר' יהושע בן לוי זה העמיד שמנה וזה העמיד שמונה, זה העמיד בלע יובב
חושם שמלה שאול הדד בעל חנן הדר, וזה העמיד שאול איש בשת דוד שלמה
רחבעם אביה אסא יהושפט.³¹

שאול	איש בשת	דוד	שלמה	רחבעם	אביה	אסא	יהושפט
בלע	יובב	חושם	הדד	שמלה	שאול	בעל חנן	הדר

29 להסברים שאציע מטרה אחת – להראות שפרשנותו של היצחקי, ביחס לטקסט המקראי, אפשרית. אינני תומך בהכרח ברעיונות שאצג, אך טענתי נשארת בעינה: להצעותיו הפרשניות (מתוך רקע תואם) – יש הגיון.

30 על מנת להקל על הקוראים ניסחתי משוואה: הדד=הדד.

31 פרשה פג, פסוק לא. זהו סדר השמות ברוב כתבי היד, והוא תמוה, הסדר הנכון היה: בלע, יובב, חושם, הדד, שמלה, שאול, בעל חנן, הדר – ואילו כאן הועברו שמלה ושאול קדימה על חשבוננו של הדד. אין לי הסבר לכך (בשלש עדי נוסח לא קיימת בעיה זו: בדפוסים המאוחרים, בילקוט שמעוני, ובכת"י תימני של אדלר. אלבק לא התייחס אליה בהערותיו).

בהמשך הפסקה (במדרש) יש רמז לכך שהמלכות הייתה מקבילה: "בא נבוכדנאצר ביטל את שלאילו ושלאילו..."

סידור זה של המלכים לפיו, מֶלֶךְ "הדר" (אחרון מלכי אדום) עד ימי יהושפט, מקבל חיזוק בתיאור התנ"כי של ימים אלו. בין כל הדברים שעשה יהושפט מופיע לנו פרט היסטורי, מיותר כמעט, "וּמֶלֶךְ אֵין בְּאֶדוֹם נֶצַב מֶלֶךְ"³² – וסביר שזהו קמצוץ מידע חשוב אליו התייחס היצחקי: אם המלכים הללו החלו למלוך רק זמן מועט לפני שאלו (בן קיש) והאחרון שבהם סיים את מלכותו בתחילת/בימי³³ מלכותו של יהושפט הרי שמי שאינו חושש מלטעון לעריכה מאוחרת של התורה – יטען לאפשרות הפשוטה ביותר (אחרי רוח הקודש, כמובן): קטע זה, על שושלת מלכי אדום, נכתב במבט לאחור – בימי יהושפט (טענה 1).

מהיטבאל

נשארנו עם טענה אחרונה, הטענה השלישית שציטט ראב"ע, "ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס". טענה זו איננה פשוטה כל עיקר ואני מתחבט בין שתי אופציות פרשנות. אתחיל בשנייה:

אחות תחפנחס, כזכור, ניתנה ע"י פרעה להדד האדומי לאישה, וסביר להניח שאליה הכוונה.³⁴ אם מהיטבאל היא אשת הדד האדומי הרי שיש לזהותו בתור הדר (שכזכור, קרוי 'הדד' במקבילה מדברי הימים). ואם השערה זו נכונה, המסקנה המתבקשת היא שבמשך מספר דורות התגלגלה פרשה זו – עד ימי יהושפט ואז הוכנסה³⁵ לתורה.

האפשרות השנייה היא שנוצרה אי-הבנה איפשהו בתהליך המסירה, בין היצחקי לאבן עזרא או בין ראב"ע למעתיקים. ייתכן שלא נכתב שם "מהיטבאל היא אחות

32 מלכים א כב, מח. רוב פרשני המקרא הסבירו שפסוק זה נכתב למען הבאות – משום שבימי יהורם בנו "פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך" (מלכים ב ח, כ), אולם היו אחרים שהציעו פרשנות אחרת (ראה מלבי"ם).

33 מלך אדום מצטרף ליהושפט מלך יהודה ויהורם מלך ישראל בירידתם למלחמה נגד מלך מואב (מלכים ב ג, ד-ז). סביר להניח שמדובר בבן חסותו של יהושפט (לא מצויינת הצטרפותו באופן רשמי ללחימה – מלכי יהודה וישראל בוחרים לעבור בארצו ולפתע הוא מופיע כחלק בחילם).

34 האם ידע יצחקי שהפירוש האטימולוגי של "תחפנחס" הוא כנראה – המלכה, ולכן, לא מדובר בשם אלא בתואר (שנכון לכל אחת ממלכות מצרים בימי הפרעונים)? – גם אם יצחקי גר בצפון אפריקה סביר יהיה להניח שלא מדובר ביחיד סגולה ששלט במצרים עתיקה, וככל קורא תנ"ך הניח ש'תחפנחס' (או 'תחפנס' כפי שהשם מופיע בדרך כלל) היה שמה של מלכה ספציפית מאוד.

35 כפי שאומרים הפסוקים (ראו הערות 31, 32) – לא ניתן לאחר זאת יותר. וזאת משום שבימי יהורם כבר פשע אדום תחת יד ישראל והמליכו עליהם מלך, כלומר: בימי יהורם התברר שאלו לא המלכים היחידים שמלכו באדום. עולה מפרשנות זו שהדד, אותו נער קטן שנימלט בימי דוד ב"הכרית כל זכר באדום", היה אחרון המלכים באדום (שושלת שחודשה כעבור כ-100 שנה).

תחפנחס", אלא "מהיטבאל בת מטרד בת מי-זהב היא אחות תחפנחס".³⁶ לשינוי זה משמעות רבה שכן ייתכן וטענתו של יצחקי היא לכך ש"מי זהב היא אחות תחפנחס" – וכנראה מדובר בפרשנות שמות.³⁷ מעבר לסבירות המסויימת של המקרה (שהמלך השמיני יתחתן עם נכדת המלך הרביעי), ניתן פה גם הסבר מרומז לסיבת הייחוס של אשת המלך (במקום ייחוסו של המלך עצמו) – משום שהיא הייתה בת לשושלת המלוכה.³⁸

לתת כבוד

לא הייתי ממהר לפרש את המקרא בדרכו של היצחקי, אם זאת, טענותיו בהחלט אינן מופרכות ורחוקות מהצגת ראב"ע כאילו היו הבל מוחלט. נשארה בפנינו שאלה אחרונה והיא "מדוע ראב"ע תוקף אותו ומציגו כטיפש?". קשה לי להתחמק מהתחושה שראב"ע מתייחס אל טענותיו בזלזול שכזה משום שהשקפתו של היצחקי בעייתית. קרי, טענתו הראשונה של היצחקי לפיה פרשייה זו מאוחרת משאר התורה כנראה הקפיצה את ראב"ע (כפי שאפשר ללמוד מתשובתו על דין הספר) – והוא התייחס לטענות האחרות מתוך כעסו על הטענה ראשונה זו.³⁹

גם אם אני טועה בסדר הדברים, עדיין אופי תגובותיו של ראב"ע קשה בעיני. כפי שאמרתי, קיימת הצדקה מסויימת ע"פ הניסוח המקראי והמקורות החיצוניים לטענות היצחקי, כך שגם אם איני מסכים להם או למשתמע מהם קשה לומר עליהם שמדובר בטענותיו של "מהביל".

36 אולי אפילו נכתב כ'דיבור המתחיל' מתוך הפסוק.

37 וראו רש"י (בראשית לו, לט) שאמר "בת מי זהב – [שהיה אומר] מהו זהב, עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו כלום". האם לא מזכירים דבריו את דברי המקרא על ימי שלמה שנתן "את הכסף והזהב בירושלם כאבנים" (דברי הימים ב א, טו)? ואולי מצא יצחקי גם קשר בין השם "מטרד" והשם "גנבת".

38 עוד כיוון חשיבה: תחפנחס ונוף (ולפעמים: מוף) מוצגות כערים תאומות/אחיות במקרא. הן מובאות בכמה וכמה מקורות יחד, וייתכן שכשם שתחפנחס נקראת על-שם המלכה, כך נוף (ששמה היווני היה: ממפיס) היה שם אחותה של אותה מלכה. הקושי היחיד (ולגבי הרלוונטיות של קושי זה: ראו הערה 32 לעיל) בפירוש זה הוא שתחפנחס אינה קרויה על-שם המלכה (האטימולוגיה של המילה שונה).

39 ייתכן שהאבן-עזרא חשב שהטענות האחרות נבעו מתוך הטענה הראשונה אך מסתבר, שההפך הוא הנכון – בשל טענותיו האחרות הגיע יצחקי למסקנה שהפרשה נכתבה בימי יהושפט. זה המקום (כנראה) להעיר שבמקומות אחרים מציג ראב"ע גישה "סלחנית" יותר לטענות של ביקורת על המקרא. על סופו של פרק נ"א בתהילים ("היטיבה ברצונך את ציון וגו'") מצטט ראב"ע את "אחד מחכמי הספרדים" שאומר, "כי אלה השנים פסוקי הוסיף אחד מהחסידים שהיה בבבל...". הוא אמנם ממשיך ונותן פירוש אחר הנוגד פירוש זה, אך פרשנים מאוחרים תקפו את הלגיטימציה שנתן ראב"ע לפירוש זה. ובמקום אחר (דברים א, ב) רומז ראב"ע ל"סוד" שכנראה קשור, גם הוא, לגישה ביקורתית ביחס ל"טקסט" המקראי.

הנטייה הטבעית שלנו היא להניח שאם מישהו לא שותף להנחות היסוד שלנו, הוא נחות, בצורה זו או אחרת. אם הוא לא יודע שיש אלוהים (לחליפין: לא יודע שאין אלוהים) – מה הוא כן יודע?

כמו המשפט האתאיסטי: "אני לא מאמין ואני לא מאמין שאתה מאמין" – שטוענת שבתור אתאיסט, אני יודע יותר ממה שאתה מגלה לי, משמעות הזלזול היא, שבתור מאמין, אני יודע יותר ממה שאתה יודע. אם האחר איננו חולק איתי את אותן הנחות אין זו סיבה לראות בדבריו כסילות גרידא – 'לא כל כופר הוא טיפש בדיוק כמו שלא כל מאמין הוא חכם'. הייתי יכול לסכם את כל ענייני במאמר זה ב12 מילים הללו, אך מצאתי לי מחלוקת מעניינת ונתליתי בה.